

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИНЦИПІВ ФЛОРИСТИЧНОГО ПРАВА

Наукове обґрунтування принципів екологічного (зокрема флористичного) права на сьогодні є дуже актуальною. Нагальність зазначеної проблеми обґрунтовується перш за все тим, що флористичне право, як підгалузь екологічного, сформувався не так давно, тому дослідження його сутності й системи неможливе без з'ясування його принципів. Окрім того, розкриття цієї проблеми у юридичній науковій літературі належним чином не провадилося, тому ґрунтовне її розроблення є дуже важливим, особливо з урахуванням його фундаментального значення.

Метою статті є комплексний розгляд правової літератури, а також екологічного (зокрема флористичного) законодавства, що стосується принципів цього права й визначення їх правової природи. З огляду на мету публікації вирішуються такі завдання, як визначення змісту й формулювання принципів флористичного права та всебічний їх

аналіз.

Істотне наукове значення в дослідженні названої проблеми мають роботи таких учених, як С.С. Алексєєв, М.І. Байтін, А.М. Колодій, В.О. Котюк, С.П. Погребняк, Г.Ф. Шершеневич [1; 2; 8; 10; 18; 22] та ін. Їх праці послужили теоретичним підґрунтям для написання даної статті. Безпосередньо вивченням галузевих принципів права займалися науковці в різних галузях права. Серед фахівців у сфері екологічного права слід назвати В.Ф. Горбового, Б.В. Єрофєєва, О.І. Крассова, С.В. Коростельова, В.В. Петрова, В.К. Попова, Ю.С. Шемшученка [Див.: 3-6; 9; 11; 16] та ін.

На підставі аналізу чинного екологічного (в тому числі флористичного) законодавства та здобутків учених-правознавців загальної теорії права, інших галузей (зокрема, екологічного й лісового права) щодо зазначеної проблеми і з огляду на характерні ознаки досліджуваних принципів можемо навести їх формулю-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

вання:

Принципи флористичного права становлять собою відображені у флористично-правових актах основні юридичні засади, ознаки, що вказують на його зміст, функціонування й розвиток. Ці принципи охоплюють: а) правове забезпечення збереження біорізноманіття; б) урахування визначення рослинного світу як природного об'єкта, природного ресурсу й одночасно нерухомого майна, об'єкта права власності та інших прав; в) правове закріплення комплексного використання об'єктів рослинного світу; г) правове забезпечення стимулювання власників і користувачів останніх щодо належного використання цих об'єктів; д) правове забезпечення невиснажливого користування ними; е) правове забезпечення відтворення об'єктів рослинного світу; є) законодавче закріплення збереження його екологічних функцій з охорони життя і здоров'я людини, покращання стану довкілля й розвитку економіки; ж) урахування особливостей об'єктів рослинного світу при встановленні спеціальних видів користування об'єктами рослинного світу; з) законодавче закріплення охорони природних рослинних об'єктів. У подальшому викладенні матеріалу ми не будемо обмежуватися переліком цих принципів, оскільки виникає

потреба дати їх коротку характеристику, підкресливши моменти, які відіграють особливо важливу роль у розкритті сутності флористичного права.

Одним з найважливіших принципів флористичного права є *принцип правового забезпечення відтворення об'єктів рослинного світу*. З'ясуємо поняття «відтворення об'єктів рослинного світу». Спеціальна література, присвячена проблемі відтворення, характеризує поновлення зростання такої частини рослинного світу, як ліс [Див.: 13; 17], і лише невелика частка порівняно з вищенаведеним – це інші об'єкти рослинного світу. Фахівці вирізняють насамперед природне відтворення об'єктів рослинного світу, за якого без особливого втручання людини активізуються сили самої природи, які й забезпечують відтворення лісового масиву. Іншими словами, останнє відбувається цілком самостійно, без застосування праці людини або ж з мінімальним її втручанням. Однак такий процес задовольняє потреби економіки лише в тому випадку, якщо у складі нового підросту знаходяться й ті види рослинного світу, які найповнішою мірою відповідають господарським цілям і конкретним потребам людини.

Якщо ж нові об'єкти рослинного світу не відповідають конкретним господарським цілям, ви-

никає потреба втручання людей для посіву або посадки необхідних пород або видів рослин. У цьому випадку здійснюється ще один вид відтворення цих об'єктів – штучне. Лісовідтворення може бути 2-х підвидів – лісовідновлення й лісорозведення [14; 2007. – № 16. – Ст. 589]. Під першим прийнято розуміти процес появи на місці порівняно недавно зрубного або загиблого лісу нового лісонасадження; друге – це той же процес, але на площах, де давно не було лісової рослинності, або взагалі на нових площах.

З нашого погляду, поділ відтворення об'єктів рослинного світу також можна провадити за аналогією з лісовідтворенням, тобто на тих же підставах, і вирізнити підвиди їх розведення і відновлення. Підкреслимо 2 таких важливих моменти відтворення об'єктів рослинного світу, як процес безперервного відновлення продуктів останнього і невиснажливості (про що вже йшлося) [12, с. 169, 170]. Безперервність і невиснажливості тісно пов'язані з тривалим строком зростання об'єктів рослинного світу.

Розширений вид відтворення рослинного світу може розглядатися у 2-х аспектах: (а) як збільшення розміру чи поліпшення якості будь-якого одного ресурсу і (б) як розширення асор-

тменту рослинних ресурсів, тобто відтворення додаткових принципово інших благ (наприклад, поряд з деревиною – користування рекреаційними якістьми лісу або інших об'єктів рослинного світу).

На жаль, питанням відтворення лісів [Див.: 3; 19, с. 306-315] учені приділяли значно більше уваги, ніж оновленню рослинного світу в цілому, а якщо й розглядали цю проблему, то лише на рівні статей або окремих згадок у монографіях, присвячених в основному дослідженню лісових відносин [7]. Що ж стосується законодавчих джерел, то цей принцип відображено у відповідному розділі Закону України «Про рослинний світ».

У правових приписах щодо цього питання крім штучного й природного видів відтворення вирізняють 2 шляхи сприяння даному процесу: (а) запобігання небажаним змінам природних рослинних угруповань і негативному впливу на них господарської діяльності і (б) тимчасове зупинення господарської діяльності з метою створення умов для відновлення таких угруповань. Слід визнати позитивним, що законодавство вказує на деякі аспекти, пов'язані зі способами відтворення об'єктів рослинного світу і зазначає, що ці способи мають забезпечувати оновлення рослинних ресурсів у найкоротші

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

строки, не суперечити чинному законодавству, не завдавати шкоди здоров'ю людини й довкіллю. Окресливши умови способів відтворення, законодавець у названому Законі, на жаль, чітко їх не визначив, а лише зробив відсилку до спеціального нормативного акта, що ускладнює застосування на практиці цих правових приписів, бо на сьогодні останній поки що не прийнято.

Між тим правознавці одним зі способів відтворення об'єктів рослинного світу пропонують вважати вирощування у штучному середовищі представників рідких і зникаючих видів диких рослин [7, с. 117]. Вважаємо, що ця думка заслуговує на увагу й підтримку й повинна знайти відповідне місце в законодавстві про рослинний світ.

Ученими також було визнано доцільним з метою забезпечення умов для відтворення біологічної продуктивності й видового різноманіття рослинності на сіножатях і пасовищах надавати землекористувачам право оголошувати ті чи інші ділянки цих угідь внутрішньогосподарськими заказниками з одночасним припиненням або обмеженням їх експлуатації на певний строк [7, с. 69, 70]. Ця ідея вбачається слушною, її можна запровадити не тільки для рослинності, що зростає на сіножатях і пасовищах, а й до інших об'єктів рос-

линного світу і застосувати не лише для земель сільськогосподарського призначення, а й для ділянок у межах земель водного фонду й лісгосподарського призначення.

Наступним принципом флористичного права слід назвати *принцип законодавчого закріплення збереження екологічних функцій рослинного світу з охорони життя і здоров'я людини, покращання стану довкілля й розвитку економіки* [9, с. 186]. На необхідність підтримання природоохоронних функцій окремих видів природних ресурсів науковці звертали певну увагу. Це стосується джерел, присвячених аналізу лісового законодавства, отже, йдеться про частину рослинного світу – ліси. Так, Б.В. Єрофеев підкреслив потребу встановлення відповідних пріоритетів у використанні тих чи інших природних об'єктів. Що ж до лісів, то він вважає необхідним закріпити переважність лісів захисного значення. Ліси, які відіграють водоохоронну, захисну, кліматорегулюючу роль, належать до першої групи, тобто мають правовий статус підвищеної охорони [6, с. 119]. Незаконна вирубка дерев у таких лісах тягне за собою й підвищену відповідальність порівняно з лісами інших категорій.

О.І. Крассов зазначив, що еколого-економічна оцінка якос-

тей лісу не може обмежуватися тільки аналізом стану деревинних запасів. Вона має включати весь комплекс продукції лісу та їх корисних функцій – водоохоронної, кліматорегулюючої, санітарно-гігієнічної, рекреаційної та інших, які часто перевищують вартість деревини [11, с. 26]. Він також акцентував увагу на тому, що в законодавстві знайшли своє відбиття багато аспектів природоохоронної ролі лісів – водоохоронний, захисний, санітарно-гігієнічний та оздоровчий [11, с. 29].

Наведені позиції науковців, як уже зазначалося, стосуються лише одного з елементів рослинного світу – лісів. Тому треба докладніше проаналізувати такі екологічні його функції, як санітарно-гігієнічна, водозахисна, ґрунтозахисна, повітряноочисна та ін.

У спеціальній літературі санітарно-гігієнічна роль рослинності розглядається як комплекс чинників, притаманних різним її формам, які забезпечують екологічно сприятливе середовище людини й мають переважно здоровоохоронний напрямок [21, с. 265, 266]. Крім того, велике значення має і сприятливий оздоровчий психоемоціональний позитивний вплив різних рослинних формацій на духовно-емоційний світ людини [21, с. 261, 262].

Напружений ритм життя, багатолюдність, значна кількість виробничих, побутових, інформаційних і просторових подразників створюють умови для появи різного роду стресових ситуацій і швидкої стомлюваності людини. Ось чому психогігієнічне значення рослинності як профілактичного й духовно відновлюваного, лікувального й естетично-виховного чинника важко переоцінити. Силу емоційного впливу деревинних та інших рослин на людину можна пояснити їх фізичною унікальністю, а також біологічно притаманною людині позитивною психологічною реакцією на ці об'єкти. Деревинно-чагарникові насадження теж виконують свої ґрунтоводозахисні функції: шляхом кольматації вони осаджають і фільтрують воду.

Як бачимо, збереження й підтримання екологічних функцій рослинного світу сприяють не тільки розвитку економіки країни, а й у першу чергу охороні життя і здоров'я людини. Проявом цього принципу слід вважати передусім закріплення законодавством України про рослинний світ цілей використання об'єктів – природоохоронної, рекреаційної, оздоровчої, культурно-освітньої, виховної, науково-дослідницької й господарської. Остання з них може використовуватися для (а) забезпечення потреб населення

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

й виробництва в технічній, лікарській, пряно-ароматичній і харчовій сировині з дикорослих рослин, (б) випасання худоби, (в) забезпечення інших потреб мисливського й рибного господарства. Установивши перелік цілей такого використання, законодавець на перше місце поставив природоохоронну мету, визначивши в такий спосіб її прерогативу перед іншими.

До принципів флористичного права належить і *принцип урахування особливостей об'єктів рослинного світу при встановленні спеціальних видів користування ними*. Закріплення цих спеціальних видів у флористичному праві залежить передовсім від видів природних об'єктів (рослинність лісова й нелісова), від природних їх якостей і від їх різного господарського призначення. Виокремлюються такі спеціальні види користування, притаманні тільки флористичному праву: (а) збирання лікарських рослин, (б) заготівля деревини під час рубок головного користування, (в) заготівля живиці, (г) заготівля кори, лубу, деревної зелені, деревних соків, (д) збирання квітів, ягід, плодів, горіхів, насіння, грибів, лісової підстилки, очерету, (е) заготівля сіна, (є) випасання худоби тощо.

Законодавством України можуть передбачатися й інші види

спеціального використання природних рослинних ресурсів. Так, Закон України «Про рослинний світ» містить окремі статті, що регламентують користування певними видами цих об'єктів, на підставі чого розробляються правила поведінки суб'єктів. Ці нормативні акти присвячуються впорядкуванню експлуатування об'єктів рослинного світу шляхом закріплення прав та обов'язків відповідних суб'єктів щодо їх користування.

До найважливіших принципів флористичного права належить і *принцип законодавчого закріплення охорони природних рослинних об'єктів*. У лісовому законодавстві він знайшов своє відображення [14; 2005. – № 13. – Ст. 680]. Що ж стосується Закону України «Про рослинний світ», то правове закріплення в ньому зазначеного принципу досить невизначене: про нього згадується лише в декількох приписах. Зокрема, що стосується охорони рослинного світу від пожеж, то окремою нормою забороняється випалювання сухої природної рослинності або її залишків без дозволу органів державного контролю в галузі охорони довкілля. У спеціальній літературі тлумачиться саме поняття «випалювання» (пасовищ, лугов та ін.) як підпалювання сухої рослинності з метою швидшого озеленення луку (пасовища) або вилякування

мисливсько-промислових тварин. Науковцями підкреслюється, що подібні дії призводять до деградації рослинності і ґрунту від порушення балансу органічних речовин [20, с. 34]. У даному випадку вже йдеться не тільки про охорону рослинного світу, а й про пов'язані безпосередньо з ним інші природні об'єкти, а в кінцевому підсумку – і про охорону всього навколишнього природного середовища як єдиної екологічної системи.

Питання захисту від шкідників і хвороб у цьому нормативному акті взагалі не зустрічаємо, немає в ньому й відповідних законодавчих роз'яснень. А рослинний світ у цілому та його окремі об'єкти доволі схильні до хвороб, що викликаються грибами, бактеріями, вірусами, квітковими рослинами-паразитами та іншими патогенними організмами. Їх розвиток залежить від указаних збудників, умов середовища, які можуть сприяти їх поширенню, й від схильності рослини до тієї чи іншої хвороби [15, с. 125, 126, 165].

Під захистом рослин фахівці розуміють заходи по боротьбі

з організмами, які наносять шкоду посівам і посадкам у відкритому й закритому ґрунтах, окультуреним угіддям (лугам, лісопосадкам та ін.) і природній рослинності, що використовується в господарських цілях. Проводиться захист агротехнічними, біологічними, механічними, фізичними й хімічними методами боротьби та їх сполученнями із застосуванням пестицидів або без них [20, с. 51].

Охорона об'єктів рослинного світу від пожеж, захист від шкідників і хвороб має здійснюватися шляхом законодавчого закріплення обмежень або заборон для осіб, які використовують об'єкти рослинного світу, й установлення для них конкретних прав та обов'язків. Усі дії щодо використання таких об'єктів повинні супроводжуватися заходами з їх охорони.

Перспективою подальших наукових розробок у напрямку обговорюваної проблеми може послужити використання отриманих результатів, а також визначення системи принципів флористичного права та проведення їх класифікації.

Список літератури: 1. Алексеев С.С. Общая теория права: Учебник: В 2-х т. – Т. 1. – М.: Юрид. лит., 1981. – 360 с. 2. Байтин М.И. О принципах и функциях права: новые моменты // Известия вузов: Правоведение. – 2000. – № 3. – С. 4–16. 3. Горбовой В.Ф. Предмет и система советского лесного права. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1984. – 144 с. 4. Екологічне право України: Акад. курс / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – 2-ге вид. – К.: Юрид. думка, 2008. – 720 с. 5. Екологічне право України: Підручник / За ред. В.К. Попова, А.П. Гетьмана. – Х.: Право, 2001. – 480 с. 6. Ерофеев Б.В. Экологическое право

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

России: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 1996. – 624 с. **7. Искоян А.Б.** Правовое регулирование охраны и использования растительного мира (нелесной растительности). – Ереван: Изд-во Ереван. ун-та, 1987. – 132 с. **8. Колодій А.М.** Принципи права України. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 208 с. **9. Коростелев С.В.** Земельное и лесное право: Учеб. пособ. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А.; Полиус, 1998. – 544 с. **10. Котюк В.О.** Теорія права: Курс лекцій: Навч. посіб. для юрид. фак. вуз. – К.: Вентурі, 1996. – 208 с. **11. Крассов О.И.** Право лесопользования в СССР. – М.: Наука, 1990. – 238 с. **12.** Лесная энциклопедия: В 2-х т. – Т. 1. / Гл. ред. *Г.И. Воробьев*. – М.: Сов. энцикл., 1986. – 563 с. **13. Морозов Г.Ф.** Учение о лесе. – М.: Гослесбудмиздат, 1949. – 456 с. **14.** Офіційний вісник України. **15.** Охрана природы: Справочник / Под ред. *К.П. Митрюшкина*. – Изд. 2-е, перераб. – М.: Агропромиздат, 1987. – 269 с. **16. Петров В.В.** Экологическое право России: Учебник для вузов. – М.: Изд-во БЕК, 1995. – 557 с. **17. Погребняк П.С.** Общее лесоводство. – М.: Колос, 1968. – 440 с. **18. Погребняк С.П.** Основоположні принципи права (змістовна характеристика). – Х.: Право. – 240 с. **19. Полянская Г.Н.** Право государственной собственности на леса в СССР. – М.: Госюриздат, 1959. – 408 с. **20. Реймерс Н.Ф., Яблоков А.В.** Словарь терминов и понятий, связанных с охраной живой природы. – М.: Наука, 1982. – 144 с. **21.** Справочник по охране природы / Под ред. *К.П. Митрюшкина*. – М.: Леспром, 1980. – 352 с. **22. Шершеневич Г.Ф.** Учебникъ русскаго гражданского права. – 9-е изд. – М.: Изд. бр. Башмаковых, 1911. – 852 с.

Надійшла до редакції 17.08.2009 р.

УДК 349.6:35.073.526

О.А. Бакай, здобувач
при кафедрі екологічного права
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ Й ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЕКОЛОГІЧНИЙ АУДИТ

Сучасний стан розвитку економічних відносин, триваючі соціальні процеси, а також постійно зростаючий рівень екологічної свідомості населення вимагають пошуків нових шляхів подолання антагонізму між розвитком продуктивних сил і збереженням навколишнього природного середовища. На даному етапі еко-

логічна безпечність технологій і процесів, використовуваних на підприємствах, незрілість їх політик, орієнтованість на вирішення екологічних проблем і соціальний контакт з громадськістю стають визначальними і споживчими чинниками, які мають велике значення при обранні споживачами товарів або пос-